

Н. В. Дерев'янченко

Харківський національний медичний університет

Інтерпретація проблеми смерті в романі М. Уельбека «Елементарні частинки»

Дерев'янченко Н. В. Інтерпретація проблеми смерті в романі М. Уельбека «Елементарні частинки». У статті розглянуто особливості інтерпретації проблеми смерті в романі М. Уельбека «Елементарні частинки». Відзначено вплив на письменника філософії А. Шопенгауера. Зазначено, що детальні описи смерті з великою кількістю клінічних подробиць зближують романи М. Уельбека з натуралізмом. Проаналізовано, як М. Уельбек порушує проблему смерті на рівні системи персонажів роману. Доведено, що смерть у творі М. Уельбека втрачає свій драматизм, стає банальним явищем, що є характерною рисою сучасності. Зображувати смерть водночас і серйозно, і з іронією письменнику дозволяє жанр роману-меніппеї.

Ключові слова: Мішель Уельбек, роман-меніппея, письменник, смерть, персонаж.

Дерев'янченко Н. В. Интерпретация проблемы смерти в романе М. Уэльбека «Элементарные частицы». В статье рассмотрены особенности интерпретации проблемы смерти в романе М. Уэльбека «Элементарные частицы». Отмечено влияние на писателя философии А. Шопенгауэра. Указано, что подробные описания смерти с большим количеством клинических подробностей сближают романы М. Уэльбека с натурализмом. Проанализировано, как М. Уэльбек затрагивает проблему смерти на уровне системы персонажей романа. Доказано, что смерть в произведении М. Уэльбека утрачивает свой драматизм, становится банальным явлением, что является характерной чертой современности. Изображать смерть и серьезно, и с иронией одновременно писателю позволяет жанр романа-мениппеи.

Ключевые слова: Мишель Уэльбек, роман-мениппея, писатель, смерть, персонаж.

Derevyanchenko N. V. Interpretation of the problem of a death in the M. Houellebecq's novel "The Elementary Particles". It is noted that the Schopenhauer's philosophy has influenced on the writer. It is mentioned that the detailed descriptions of the death with a large number of clinical details connects M. Houellebecq's novels with naturalism. It is analyzed how M. Houellebecq affects the problem of a death in the system of the characters. It is proved that the death in the M. Houellebecq's work loses its dramatic effect, becomes the banal phenomenon. It is the characteristic of the modernity. The genre of the novel-menippea allows to the writer to describe the death seriously and with the irony at the same time.

Key words: Michel Houellebecq, novel-menippea, writer, death, character.

Питання життя і смерті є вічними темами духовного існування людей. Образ смерті та ставлення до неї змінювалися впродовж усієї історії. Ще в епоху Античності Платон визначав основним завданням мудреця приготування до останніх днів життя. Філософ вважав, що смерть – це відділення безсмертної душі від смертного тіла, звільнення її з «в'язниці», у якій вона перебуває в земному житті. Стоїки (Епікур) говорили про те, що смерті не слід боятися, адже людина з нею не зустрічається. Також у Давній Греції були популярними містерії смерті та воскресіння богів (містеріальні ритуали Аттіса та Адоніса, елевсинські та діонісійські містерії). В епоху Середньовіччя домінуючою була думка про те, що людина отримує низку знамень про близьку смерть, тому про неї багато говорили, однак не боялись. Сформувався навіть специфічний вид мистецтва – *Ars moriendi*, або «мистецтво помирання». Це були трактати, які розповідали, як правильно приготуватися до смерті у відповідності до християнських законів. У ХХ ст. ставлення до вмирання людини докорінно змінюється – сучасне західне суспільство поводить себе так, неначе смерті не існує, смерть стає темою табуваною. Разом з тим остання стає об'єктом

багатостороннього наукового аналізу. Розвиток технологій у ХХІ ст. привів до виникнення способів продовження життя за допомогою генної інженерії та клонування, а концепції постгуманістів спрямовані на перехід людської раси в так звану расу постлюдей, яким не потрібні ні кістки, ні плоть.

У творчості М. Уельбека проблема життя та смерті займає одне з провідних за своєю значущістю місць, що знаходить відображення в його романах. Однак це питання детально не розглядалося літературознавцями. Вивченню проблематики творів письменника присвячені роботи французьких науковців (Л. Ж. Бускет, Б. Віара, М. Л. Клеман), російських дослідників (М. Александров, С. Дубін, Є. Єрмолін, В. Липневич). В українському літературознавстві знаходимо статті, присвячені вивченню інших аспектів проблематики романів М. Уельбека (сексуальності й насилля – Я. Тарасюк, А. Репа, Б. Шуба та ін.; самотності – В. Мірошніченко). Мета даної розвідки – осмислити специфіку зображення проблеми смерті в романі М. Уельбека «Елементарні частинки».

Письменник не боїться говорити про смерть як про факт, що є точно відомим для людини з

початку її життя. У сучасному західному суспільстві смерть вже не сприймається як природне закінчення життя. У людей з'явилося бажання її заперечувати. Однак, чому присутнє таке прагнення приховати смерть? Перш за все, смерть – це та подія, яку людина зобов'язана зустріти, хоче вона цього чи ні. Думка про власну загибель є нелегкою для індивіда. Заперечення смерті відбувається також у колективній свідомості західного суспільства, бо цей ритуал стає містичним і незрозумілим. Колективне заперечення смерті пов'язано також зі «смертю Бога». М. Уельбек усупереч сучасним уявленням про смерть розповідає про неї як про природну неминучу ситуацію.

Розуміння смерті М. Уельбеком близьке до її розуміння А. Шопенгауером. Філософ ставився до смерті як до абсолютної неминучості, сприймаючи парадигму смерть / безсмертя як поняття, що відображають звичайний хід життя, змінити який ніхто й ніколи не зможе. Однак таке розуміння смерті А. Шопенгауера в романах М. Уельбека звучить брутально, оскільки письменник використовує стиль меніппеї, для якого характерними є фамільярність і провокативність, а тому грубі й неетичні описи смерті можна вважати частиною цієї провокації.

Проблема смерті є наскрізною в романі «Елементарні частинки». Вона присутня повсюдно й відчутна у всіх сферах життя. Спочатку це смерть фізична: помирають Крістіана (кохана Брюно), Анабель (кохана Мішеля), дідусь, бабусі Мішеля та Брюно, Анік, канарка, Мішель Дзержинські й мати братів Жанін. Також у романі наявна смерть символічна: смерть духовних цінностей та таких людських почуттів, як великодушність, доброта, турбота про інших; смерть сучасного західного суспільства, і, зрештою, можлива смерть усього людства.

Як зазначає О. Бардоль, те, що в «Елементарних частинках» значна увага приділяється смерті, зовсім не є дивним. Дослідник зауважує, що в літературі існує дві великі категорії: «...романи про смерть і романи про кохання. <...> Це, послугуючись біологічним визначенням, дві найважливіші людські речі» [4:11]. Однак прозу М. Уельбека не можна зарахувати до однієї з цих категорій, оскільки в його романах кохання також пов'язується зі смертю.

Перша розповідь про смерть у романі (смерть дідуся Брюно) є описом біологічного процесу вмирання людського тіла, йдеться про все, що потрібно знати про неї, без її містифікації: «У 1961 році дідусь помер. У нашому кліматі труп савця чи птаха спочатку приваблює деякі види мух (Musca, Curtonevra); тільки-но він почне розкладатися, нові біологічні види вступають у гру, а саме Calliphora і Lucilia. Під дією бактерій і травних соків, що їх

виділяють хробаки, труп більш-менш розріджується...» [3: 31]. Правдивість такого опису ставить у глухий кут читача, адже є правдою, долею будь-якої людини. Однак поряд із такою демістифікацією смерті письменник одразу змінює свій тон, намагаючись пом'якшити її неминучість, показати її більш прийнятною: «Подумки Брюно знову бачить труну гарного глибокого чорного кольору із срібним хрестом, а в ній – діда. Картина умиротворена, навіть чарівна: дідусеві, певно, добре в такій чудовій труні» [3:31].

Детальні описи смерті з великою кількістю клінічних подробиць зближують романи М. Уельбека з натуралізмом, адже, уявляючи людину як органічну частину природи, натуралісти приділяли багато уваги фізіологічним проявам життя.

«Як зараз по-сучасному називають гробаря?» [3: 208]. Таке питання ставить собі Мішель Дзержинські, коли бачить чоловіка з лопатою на цвинтарі. Письменник демонструє, наскільки сучасне суспільство дистанціювалося від смерті, адже невідомим є навіть слово, яким позначається професія людини, що виконує названий ритуал. В описі перепоховання бабусі, коли гробар запхав останки її тіла в мішок, М. Уельбек ніби показує сумну правду людського існування. Одразу після цієї сцени Мішель згадує бабусю, яка вишивала перед телевизором. За допомогою такого контрасту показана порожнеча нашого існування. Саме у вигляді мішка з кістками закінчується цикл людського життя. Смерть бабусі – не лише реалізація закону природи, але й соціально обумовлена подія: наступив час таких змін, який не може витримати людина старих устоїв.

Так само цикл життя, хоча й імпліцитно, змальовано в сцені спалення тіла Анабель, коли згадується образ змії: «Кремаційна зала являла собою просторий куб із світлого бетону, всередині якого було розташоване таке ж біле підвищення, реверберація сліпила очі. Струмки гарячого повітря вилися довкола них, схожі на міради дрібнесеньких зміюк» [3:261]. Образ змії з'являється і в сцені поховання матері братів Жанін: «Дорога була суха, кам'яниста, і в усьому цьому, здавалося, був певний сенс. Хижий птах, либонь мишоїд, низько ширяв у повітрі. «Це, певно, зміїний куточок, – зауважив Брюно. Він нахилився й підняв білу з гострими краями каменюку. Перед самісіньким поворотом дороги до входу на цвинтар, ніби на підтвердження його слів, <...> виповзла гадюка» [3:240]. Змія є амбівалентним символом, водночас символізуючи і життя, і смерть. Змія в багатьох архаїчних культурах розглядається як «символ підземного світу й царства мертвих, імовірно, через її прихований спосіб життя в ямках, але також через її уявну

здатність до омолодження шляхом скидання шкіри» [1: 96]. Це подвійний символ як любові, так і бажання, символ космогонічний, і символ руйнування. Зображення змії в романі символізує кінець життя, кінець людства.

Мішель Держинські позбавлений справжніх людських стосунків. Однак він дуже прив'язаний до своєї бабусі, смерть якої викликає в нього надзвичайно бурхливу реакцію: «Мішель скорчився біля ліжка. Його очі майже вилізли з орбіт. Обличчя не виражало нічого схожого на скорботу чи якоесь людське почуття. Лише тваринний низький страх» [3:79]. Бабуся Мішеля померла в 1975 році, після чого хлопець жив один, однак «У 1993 році він відчув потребу в товаристві якоїсь живої істоти, щоб вона вечорами зустрічала його з роботи. Його вибір впав на білу канарку, створіння вкрай полохливе» [3:7–8]. Дві спроби Мішеля випустити птаха з клітки увінчалися невдачею: першого разу канарка «<...> випорожнилася на канапе <...>» [3:8], а другого – взагалі випала з вікна та померла: «Настала ніч. Мішель забрав крихітне створіння, що тремтіло від холоду і страху, припавши до бетонної стінки» [3:8]. Ця сцена відсилає до епізоду в романі, коли батько Мішеля Марк Держинські знаходить у страшному безладі свого сина, який ковзається «у калюжах сечі та екскрементів» [3:23]: «Батько взяв його на руки; налякане крихітне створіння тремтіло в його обіймах» [3:23]. Певно, що подальша самотність Мішеля має свої витoki з його жадливого дитинства.

Зустріч із Анабель після двадцяти років розлуки також має відбиток смерті. Адже Мішель і Анабель випадково побачилися в Кресі через смерть рідних: Мішель приїжджає, щоб перепоховати тіло бабусі, а Анабель знаходиться там у зв'язку зі смертю батька.

Мати братів Жанін зустрічає смерть у селі Саорж, яке знаходиться поблизу Ніцци. Цей процес описаний в характерних для меніппей дивних обставинах. Для того, щоб востаннє побачити матір, Брюно їде із психіатричної лікарні, де він «оселиться назавжди» [3:231]. Чоловік приїжджає неврівноважений і збуджений, цілу ніч він писав листівку під назвою «Солідарність з агнцями, що гинуть». Це було доволі дивним заняттям для людини, близька людина якої знаходиться при смерті. Він говорить про свою матір з відразою, поводить себе досить безглуздо. Коли брати опиняються в кімнаті, де знаходиться Жанін, Брюно починає висловлювати звинувачення в її бік: «Брюно важко опустився на стілець поряд з її ліжком: «Ти лише стара шльондра, – повчально сказав він. – Ти заслуговуєш на те, щоб здохнути»» [3:234]. Такі слова яскраво засвідчують ненависть Брюно до своєї матері. Мішель же навпаки ставиться до ситуації більш спокійно: «Вона хотіла

залишатися молодою, ото й тільки, <...>. Вона хотіла спілкуватися з молоддю, а головне – не бачити власних дітей, які б весь час нагадували, що вона належить до старшого покоління. <...> Ти як гадаєш, вона скоро помре?» [3:235]. Однак таким тоном чоловік висловлює свою байдужість до людини, яка повинна бути найріднішою в світі. Для того, щоб ще більше підкреслити відсутність зв'язку зі своїми синами, Жанін навіть змінила своє ім'я на Джейн (англо-американського походження). Можна припустити, що М. Уельбек обирає його для того, щоб акцентувати увагу на всіх негативних аспектах, пов'язаних з подіями, які відбувалися в англо-американському суспільстві в 1968-му році. Таких сильних емоцій Брюно, які описані в розділі, присвяченому смерті Жанін, не зустрічаємо в усьому роману. Гнів чоловіка показано тут із усією силою, що є виправданим. Брюно виглядає як спустошена людина, покинута в дитинстві своїми батьками. Водночас він шукає дружби, співчуття, взаємного кохання, трохи тепла в цьому холодному світі.

Усі ці сцени смерті, описи мертвого тіла провокують питання, що з померлим тілом робити. Останки тіла бабусі Мішеля гробар викидає в мішок, а тіло канарки чоловік у пакеті відправляє у сміттєпровід. Таким чином, змальовуючи жадливі сцени смерті, письменник демонструє порожнечу й реалії людського існування.

Коли М. Уельбек зображує настання нового 2000 року, то також робить акцент на смерті. Брюно в свято знаходиться у психіатричній лікарні, в якій проживає свої останні дні: «Він не відчував себе нещасним, ліки робили свою справу, і всі бажання в нього були мертвими» [3:267]. Мішель проводить вечір у себе вдома в Ірландії, згадуючи Анабель, бабусю та своє дитинство. Дуже сумний, але досить спокійний перехід до нового тисячоліття: «Всюди на поверхні планети рід людський, натомлений, змучений, без віри в самого себе і власну історію, попри всі незгоди, готувався вступити у нове тисячоліття» [3: 268]. І для того, щоб ще підсилити втому і безсилля людства, М. Уельбек показує іншу сторону життя, день настання нового тисячоліття, змальовуючи ту долю, яка чекає на кожного: «На цвинтарях усього світу нещодавні небіжчики продовжували гнити в своїх могилах, повільно перетворюючись на скелети» [3:267].

М. Уельбек представляє смерть, окрім тілесного (фізичного), також на символічному рівні. Зустрівшись через багато років після розтавання, Мішель і Анабель намагаються відновити свої стосунки, однак «<...> серед самогубного буття західного світу їм не залишається жодного шансу» [3:216]. Такий стан на межі самогубства розповсюджений повсюдно. Помирають людські почуття, гуманність, стосунки

закоханих, сімейні цінності, зв'язки в суспільстві.

У пролозі «Елементарних частинок» проголошено основну метафізичну ідею: сучасне суспільство знаходиться в занепаді. Щоб змалювати світ, у якому ми живемо, М. Уельбек використовує слова, які мають негативну конотацію: «нешасливий та буремний час», «на самоті», «в гіркому озлобленні», «байдужість», «жорстокість» [3:3]. Зображення наших часів є далеко не оптимістичним: «Почуття любові, ніжності й людського братерства значною мірою були втрачені; у взаєминах між собою її сучасники показували приклад байдужості, а то й навіть жорстокості» [3:3]. Відчуття неминучої катастрофи, неминучого кінця присутнє протягом усього роману. Воно проявляє себе в персонажах, у зображенні світу, в якому вони живуть, у долі людства. Воно присутнє й у фіналі роману, коли людства вже взагалі більше не існує. У завершенні твору два брати все ж залишаються самотніми, не маючи ні кохання, ні друзів.

Деякі висловлювання в романі можна інтерпретувати як метафору кінця світу: «Першого липня після полудня стояла неймовірна спека; то був один з тих днів, що погано кінчаються: ввечері вибухає гроза, розлякуючи та розганяючи скупчення напівголих тіл» [3:11]. Ця фраза виглядає наче попередження М. Уельбека, що наші часи закінчуються погано, доля людства наближається до кінця.

У романах «Елементарні частинки» яскраво представлена постгуманістична тематика. Як зазначає І. Скоропанова, в постмодерній літературі спостерігається «тенденція до переоцінки

цінностей» [2:181], а також створюється «...нова версія гуманізму – постгуманізм, яка ґрунтується на відмові від спрощення, схематизації та ідеалізації людини, прагнення створити її сучасну модель <...>. Ця нова модель вбирає в себе сферу тілесно-фізіологічного, чуттєвого (включаючи сексуальний аспект), свідомості й без свідомого...» [2:181]. Саме таку модель створює у романах М. Уельбек. Пропонуючи варіанти безсмертного світу, митець змальовує неолюдину. Якщо представникам хіпі не вдалося втілити власні ідеали природним шляхом, слід звернутися до неприродних. Однак письменник, послуговуючись принципами меніппеї, знущається над постгуманістичними ідеалами.

Отже, смерть у романах М. Уельбека втрачає свій драматизм, вона стає банальним явищем, що є прикметою сучасності. Жанр роману-меніппеї дозволяє письменнику зображувати її водночас серйозно, і з іронією. Проблема подолання смерті й досягнення безсмертя порушується в романах «Елементарні частинки» та «Можливість острова». Звертаючись до постгуманістичної проблематики, М. Уельбек зі скепсисом змальовує існування неолюдей, які зрештою відмовляються від безсмертя в пошуках справжнього життя, хоча так і не знаходять свого щастя. Однак, порушуючи проблеми життя – смерті – безсмертя, письменник не вирішує їх, а залишає відкритими, що є характерним для меніппеї. М. Уельбек у своїх романах зображує фізичну смерть (смерть персонажів), а також смерть символічну (смерть кохання, смерть моральних цінностей, занепад західного суспільства).

Література

1. Бидерман Г. Энциклопедия символов : Пер. с нем. / Г. Бидерман ; [общ. ред., предисл. И. С. Свенцицкой]. — М. : Республика, 1996. — 335 с.
2. Скоропанова И. С. Русская постмодернистская литература : новая философия, новый язык / И. С. Скоропанова. — СПб : Невский простор, 2001. — 416 с.
3. Уельбек М. Елементарні частинки [Текст] : роман / Мішель Уельбек; [пер. з фр. Р. В. Мардер; худ.-оформл. І. В. Осипов].— Х. : Фоліо, 2005. — 288 с. — (Література).
4. Bardolle O. La littérature à vif: le cas Houellebecq / Olivier Bardolle. — P : L'esprit Des Péninsules. — 96 p.